

עורך המדור: הרב ישראל הלפרין

ביקורת ספרים

פירושי הרב דוד צבי הופמן / ספר ויקרא

מהדורה מתוקנת, בתוספת הערות והרחבות / בעריכת הרב יהושע ענבל

הוצאת מוסד הרב קוק, תשפ"ב

הספר המשוכלל 'פירושי רבי דוד צבי הופמן' על ספר ויקרא, היה הראשון מסדרת פירושי לתורה שהדפיס הרב דוד צבי הופמן זצ"ל בשנת 1904 לאחר עשרות שנות מחקר ושיעורים, בהם עמל והשקיע לעיין ולחקור, להתיישב ולהשיב לטענות מבקרי המקרא [להלן 'המבקרים'] וללמד את העם תורה ודעת. הספר מתפרס בעיקר לשני תחומים, שמעט נפרדים ושונים הם זה מזה: הפירוש הנכון של התורה לפי המסורת, והתשובות לטענותיהם של מבקרי המקרא.

מתוך שורת הרבנים משכילי התורה והמדע, לוחמי מלחמת הקודש, אשר נאבקו בהתקפות המשכילים החדשים, כמו הרש"ר הירש אשר הראה את יופי עקרונית של התורה, המלבי"ם בפירושו לתורה למצווה ולנ"ך כמו גם רבי יעקב צבי מְקַלְנֶבוּרְג - "הכתב והקבלה", נדמה שהרב הופמן זצ"ל היה היחיד שהפשיל את שרווליו ובחר בדרך הקשה ביותר, משום שהיא הצריכה כישרון מדעי רב, היכרות מקיפה עם התאוריות המובילות וכושר מעוף להעלות טענות וטענות-שכנגד, תוך "שבירת החבית ושמירת יינה" - הקפדה בכל שלב על שמירה על מסורתו היהודית בדבר אלוהותה ואחדותה של התורה שבכתב ושל התורה שבעל פה. ובעצם, במופלגות מדעו והיכרותו עם עולם המחקר המעודכן ביותר, לא חל להיכנס ל"מגרש הבית" של היריב, תוך התמודדות נגדו בכליו הוא.

ברבות השנים אזלו הספרים, וכעת זכינו למהדורה חדשה. המהדיר הרב יהושע ענבל [להלן גם 'רי"ע'], כרד"צ הופמן בשעתו, משתלם הן בידיעותיו המפליגות בספרות ההלכה והן בספרות המחקר המדעי, ובהערותיו הוא משלים את חיבורו של הרד"צ ומעדכן אותו לימינו.

מתוך הספר נראה כי המהדיר לא רק עורך ומהדיר את פירושי המחבר על התורה, אלא גם רואה חשיבות רבה בתפקיד שנטל על עצמו המחבר הרב הופמן - להשיב את האפיקורס או התועה במחקרם, ונדמה כי הוא [המהדיר] הוסיף מדליה נדבך נוסף ומעודכן לטענות מתחדשות.

לא אתפלא אם יהיו לי שותפים בתחושה, שיותר ממה שהרב יהושע ענבל מהדיר ומעיר את פירוש הרד"צ, הוא לוקח על עצמו משימה להמשיך את תפקידו.

כך גם מצאתי שמעיד על עצמו המהדיר בהקדמה:

ומתוך הנחה זו, שרצונו של המחבר ז"ל שהספר יהיה עדכני ומתאים לדורות שאחריו, להמשיך את מלאכתו הגדולה, לעמוד על כוונת הכתובים ומבנה הספר, ולסקל שגיאות וטעויות נפוצות, הוספנו בו בהערות שוליים מידע בן זמננו, להשלים את המכוון. המטרה היא להשלים את כוונת המחבר במלאכתו, להגיש לקורא את הגישה האמונית לפירוש תורת ה', מול טענות המכחישים, ומול הספיקות המתחדשים בכל דור **לכן ההערות מתרחבות לעתים יותר מאשר בירור כוונת רד"צ.**

מאיך מעיר המהדיר, ספק מתחייב, שלא ניתן לגשת ללמוד את התורה כמטרה להשיב נגד המבקרים, כיון שלימוד על מנת לקנטר, אפילו את מבקרי המקרא, לא יצלח ולא יכוון לאמת:

כפי שקבלתי מרבתי, שאי אפשר ללמוד את התורה "כדי לומר הפוך מהם" (וגם לימוד על מנת לקנטר את מבקרי המקרא, עדיין 'על מנת לקנטר' הוא), וגם מי שמטרתו נגד הבקורת, לא יצליח אלא כשיבא ללמוד את התורה כמות שהיא, בלימוד שיטתי לצורך עצמי. וההתנגדות לביקורת היא רק תוצאה צדדית.

עיון אחר מגמת המהדיר, אם עמד בשלימות בקריטריון זה, ניתן לויכוח. שלא כסגנונו המתון של רד"צ שהוא ענייני תמיד לגוף הדיון הספציפי, רי"ע שש על ההזדמנות להקניט את המבקרים, ובהזדמנויות רבות מרחיב מעבר לנחוץ. לדוגמא, בהערה 459 רד"צ העיר שמילולית לא ניתן לפרש 'היא העולה' במשמעות של 'היינו העולה', מפני שביטוי זה אינו מתאים לעברית. רי"ע מוצא לנכון ליצור כאן דיון מסועף בנוגע לידיעת העברית של המבקרים, ובכלל זה הגהות הטקסט בשל חוסר היכרות מספק עם השפה העברית והדקדוק העברי. ובדוגמא אחרת, בהערה 491 בעקבות פירוש מופרך של קנובל לפסוק 'כל הנוגע אשר יגע בהם יקדש' שהוגחך על ידי הרד"צ, פותח רי"ע בהערה ומרחיב על הסובייקטיביות הפרשנית של המבקרים אשר מייחסים לטקסט רעיונות זרים וחסרי כל בסיס והיגיון ממניעים אנטישמיים ודעות קדומות כלפי העם היהודי (ראו גם הערה 20). כדרכו של רי"ע הוא מספק לכך שפע ציטוטים מחכימים ונאים, שאפשר ללמוד מהם רבות. דוקא העובדה שהציטוטים מוצלחים ונאים, ממחיש הדבר את החלק המרגיז שבהם, כדברי ריש לקיש בברכות (ה.) לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע, שנאמר: רגזו ואל תחטאו.

למרות שבהערה 14 הרי"ע מכריז שאיננו הולך לעסוק בביקורת המינימליסטית פרוגרסיבית של חוגי בני זמננו, הוא לא טמן ידו, ובהערותיו הוא שולח חיצים לטיעונים אלו, ע"י כלים מחקרניים ומדעיים וציטוט מקורות, בבחינת "ויגזול את החנית".

* * *

המהדיר הרב ענבל שליט"א, לעיתים אף מרחיב את הדיון לעבר ממצאים ארכיאולוגיים, ומעט אף למחקרים מדעיים חדשים, מה שמעשיר את הדיון המקראי והפרשני לכיוון נוסף, בו לא נגע רד"צ, בעיקר בשל המידע המועט שהתקיים בזמנו. לדוגמא בהערה 708 הרחבה על ממצאי

החזיר בארץ ישראל, ועל אודות הויכוח הארכיאולוגי על משמעותם. בהערה 759 דיון מקיף על הממצאים שבתחום המקוואות, תוך ציון למחקרים העדכניים בתחום. בהערה 694 על ממצאי הגמל, בהערה 1491 על זיהוי האתרוג, בהערות אלו (וכן למשל בהערות 1227 ו 1671) רי"ע מראה את מגבלות הארכיאולוגיה, על סטנדרטים כפולים, ודוגמאות של ממצאים שמתגלים לאחר דור או שניים אשר פורכים את כל התזה של 'לא ראינו'. כן הוא מציין למחקרי בלשנות מעודכנים שמעידים על מילים בתורה שהיו שימושיות בתקופה הקדומה, ולא בתקופות מאוחרות יותר (לדוגמא ראה הערה 106). מספר רב של הערות נושאות אורך עד שניתן להתכבד מהן להדפסת חוברות וספרים בפני עצמן.

מבחינת מראה מקום למחקרים, מאמרים וספרים העוסקים במסורה ושורשיה, לתורת המדרש ושיטותיה, ארכיאולוגיה וחקר תקופת התנ"ך ושימושיהם, לענ"ד זו יצירה פנומנלית. העוסקים ב'דע מה שתשיב' או אלו הנמצאים ב'השבות אל לבבך', ימצאו בהערות מקור ואחיזה בספרות המחקר המדעי, ויפנו לאלפי ספרים, מאמרים, קבצים ושיטות אשר עוסקים בתחומים אלו, מאוצר הספרים היהודי ומחוצה לו. כך הוא מכניס את כל פרשנות הפשט שנכתבה למימי רד"צ, אף מאמרים אשר נתפרסמו ב'פשטות המתחדשים' זכו לאזכורים בספר.

להתרשמותי המצומצמת, חיבור כזה יכול להיעשות רק על ידי תלמיד חכם גדול ובקיא במחקרי המסורה לענפיה ופרטיה, ומעודכן בשלל מחקרים מדעיים מתחדשים, על סף הגאונות. בשילוב יראת שמיים זכה, הרי שמדובר בחיבור פלאי.

ראויות לציון המובאות הרבות מחכמים חיים, תוך שימוש בידע הרב של הרי"ע, ובכלל זה שימוש במקורות שלא פורסמו עדיין. כמו שיעורי רבי משה מינצברג, רבי אורי הולצמן, מובאות משל ר"י גרוסמן טרם פירסום ספרו וכן משל הגר"ל מינצברג זצ"ל. שלובות להן גם הערות חשובות מתלמידי חכמים אשר לא הדפיסו את חידושיהם או שטרם נתפרסמו. יש להצטער על כך שכמה פעמים לא הופיעה הפניה ברורה שתקל על הקורא המעוניין בהרחבה ופרטים למצוא את מבוקשו.

ספר חדש נוסף הראוי להיזכר במדור זה (מובלע במאמר דווקא, מתוך אחריות, כמי חטאת המטהרים את הטמאים וגו') הוא היצירה המרשימה 'אני מאמין' של פרופסור יהושע ברמן, בספרו זה הוא מסכם בכתיבה עממית חלק מעבודות המחקר שעסק בהן שנים רבות, בהם הוא מפורר את טענות הביקורת על ידי שירוש עיקרי התפיסה של גישות הביקורת המקובלות. ברמן אף מציע גישה חלופית הרבה יותר משכנעת מהגישות העתיקות והמיושנות של מבקרי המקרא. על גישותיו החלופיות ניתן להתווכח ולדייק אותן. לטעמי, עיקר היופי בחיבורו הוא החקר הלוגי, ההיסטורי והפילולוגי בו הוא שולל את טיעוני הביקורת, וכל שכן את מסקנותיהם המופרכות. הספר 'פירושי הרד"צ הופמן' שההדיר הרב יהושע ענבל יצא לאור טרם נתפרסמה הגרסה העברית של ספרו של ברמן. אבל אעפ"כ, הרב ענבל לא דילג על ציטוטים ממאמריו ומחקריו של ברמן הפזורים [שמהם נעשתה היצירה החדשה 'אני מאמין'], ובכך מביא לעוסקים במלאכה כמה מן המסקנות של ברמן על הלקויות של חקר המקרא המקובלות במחלקות הפרוגרסיביים.

* * *

הרבה מן ההערות מרחיבות בפרשנות הלכתית ולמדנית. הרי"ע מציין ומרחיב במראה מקומות לנידונים הלכתיים רבים מהתלמודים בספרות הראשונים והאחרונים (תקצר היריעה מלמנותם. ראה לדוג' בהגדרת איסור נעבד בהערה 210, הערה 328 לגבי פתח אהל מועד דשלמים, הערה 405 לגבי נידון שפיכת הדם ליסוד המערבי ועוד רבים מאוד), בהערות כגון אלו יימצאו חידושים. לעיתים אף נעשה שימוש בסוגיות התלמודים כדי להבין מהות הדברים או טעמא דקרא, ולעיתים אף ליישב על נכון ממצאים ארכיאולוגיים. כך גם משמשת ההלכה לחידוד הבנת הפשט, רי"ע מעיר זאת אפילו כשזה מנוגד לדברי הרד"צ (כדוגמא בהערה 340).

היכולת של הרב ענבל מתבטאת גם ביכולתו לשזור את תחומי הידע השונים והיו לאחדים בידיו: לדוגמא, הערה 494 על ממצאי המדע לגבי בליעות בכלים. כך בהע' 666 על דברי רד"צ שביאר את גדרי הטומאה כסמליים ולא כמציאות טומאה, הוא מונה בהערה את שיטות הראשונים השונות בנידון, ולאחמ"כ הוא עובר לגדרים הלמדנים כאשר הוא מציין לספרי שער"י ומעיין גנים להגרחי"ק שרייבר, ולבסוף הוא מפנה אף לספרות המחקרית בנידון.

אגב, יש להעיר על דבריו "השיטה אצל קדמוננו לראות את הטומאה כמציאות, קשורה בזיהוי הרציונלי שלה עם תכונות פיזיות של לכלוך מיאוס וחולי. הרמב"ם במו"נ שם כותב כי הטומאה כוללת כל עניני המיאוס והפרש" הלא הוא עצמו מונה את הרמב"ם בין הסוברים כי הטומאה ענינה הוא סמל.

גילוי נאות, סקירה זו היא מתוך התרשמות של עיון קל ובמשך תקופה קצרה. אני בטוח בעובדה שכאשר אלמד ואעיין בכל הספר, יעלו עוד נידונים רבים, וההתרשמות תהיה שונה.

ברכותינו למחבר שיזכה להמשיך בספריו להגדיל תורה ולהאדירה.

יתרון האור / מאמרים לימי הפסח

הרב אליהו מאיר פייבלזון / ערך את החוברת: הרב דב קינרייך

בחג המצות השנה, זכיתי והיה בידי את החוברת הטרייה מתורתו של הרב אליהו מאיר פייבלזון 'לימי הפסח', החוברת (הפרוסה על 72 עמ') מכילה ארבעה מאמרים יסודיים ב'תורת יציאת מצרים', אשר היא הבסיס לבירור תפיסת האמונה השלימה ביחוד השם ומגמתו בעולם.

הסגנון הייחודי של הרב במאמריו בחוברת, לא מתבטא רק בהסברה בהירה של מושגים עמוקים, ובהעמדת היסודות על פשט הכתובים ותושבע"פ, ובהיגיון בריא, יותר מכל זה, המאמרים טעונים בהרבה אמונה וביטחון בה' אלוקי ישראל ובהכנת האדם לעבודת האל.

טרם אתחיל בסקירת תוכן המאמרים, אציין על הקדמת הרב פייבלזון, בת שני עמודים, אשר היא מרתקת לכשעצמה, בה הוא מעלה בתמצית את סגנון שלושת רבותיו בתורת יציאת מצרים, אשר כל אחד דיבר בגישה ייחודית על יציאת"מ, 'ופתחו בפניי שערים עמוקים ונפלאים'. מלבד שלושת רבותיו השגורים על לשונו (הרב משה שפירא, הרב יצחק שלמה זילברמן, הרב ליב מינצברג. כולם זצ"ל), זוכה גם מורו ורבו הרב ברוך ויסבקר שליט"א למקום של כבוד, בפרט לאור המאמר השלישי המיוסד על דברים שקיבל הר"פ בשנות נעוריו ממורו ראש הישיבה [חידוש זה המבוסס על דרשת חז"ל עה"פ "וכי יגור איתך גר ועשה פסח לה", שגור על לשון הרב פייבלזון בשיעוריו על ימי הפסח בשימוש נרחב]. יחד עם זאת הוא טורח להדגיש, בזהירות המתאימה לו, שאין לייחס את סמכותם וקדושתם של רבותיו לדבריו, "שאינם מייצגים אלא את הבנתי שלי".

עוד מתגלה בהקדמה כי חיבור זה הוא חלק מספר על מועדי ישראל שעתיד בס"ד לצאת בקרוב. ננצל את המקום להביע את התמיהה בדבר איחור הוצאת הספר שכבר דובר זה זמן רב. אך נראה לדון לכף זכות את מוסדות בית המדרש 'פתחי עולם', שכפי הנראה מהחוברות האחרונות, הם מסרבים להוציא מתחת ידיהם דברים לא מתוקנים ומושלמים בתוכן ובצורה. כאן המקום להזכיר את הרב ארי יארמיש על עיצוב ועימוד, כריכה ושערים, מקצועיים ומושכים את הלב.

* * *

המאמר הראשון עוסק בעקרונות אמונת היחוד הנלמדים מיציאת מצרים, במאמר זה מראה המחבר שמי שמעיין בפרשות הראשונות שבספר שמות מגלה כיצד נחשפים המסרים האמוניים בזה אחר זה. את משמעות אמונת הייחוד, וגילוייה ביציאת מצרים ובמכות, שלב אחר שלב בשלושת קבוצות המכות - דצ"ך, עד"ש, באח"ב. כך פורס הרב את משנת אמונת הייחוד בשלושה יסודות ומבאר את עקרונות האמונה לפי שלושת ההצהרות הפותחות את סדרות המכות:

1. הפסוק הפותח בסדרה הראשונה במכת דם: "בזאת תדע כי אני ה'" – ההכרה במציאות ה' ובמוגבלות האדם.
2. הפסוק הפותח את הסדרה השניה: "למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ" – יש לבורא מגמה בעולם שלנו והוא פועל למען הגשמתה.
3. הפסוק הפותח את הסדרה השלישית: "בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ" – האמונה שאין בלתו וממילא סוף הטוב לנצח.

לטעמי, רוב החידושים נמצאים בעקרון השני והשלישי. מגמת ה' בעולם מתגלית בעובדה שהקב"ה בחר בישראל ורואה אותם כבנו בכורו, את אהבתו של הבורא לצדק ושנאתו את הרע ועוולות מצרים. 'כי אני ה' בקרב הארץ' ה' מספר לנו כי הוא פועל למען קידום מגמותיו. הרב מצביע על טעות נפוצה כי אין אפשרות לאדם לדעת את עקרונות ההנהגה האלוקית, במאמר הוא סותר זאת מפסוקים מפורשים בתנ"ך ובדברי חז"ל [ואף נותן מקום לבאר את תשובת ספר איוב ל'צדיק ורע לו'. ראו בפנים], ומראה כי בודאי קיימת יכולת לאנושות לדעת את מגמת ה' בקרב הארץ כנאמר "השכל וידוע אותי, כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ", ועבודת האדם היא לפעול להגשמה וקיום דרך ה' לעשות צדקה ומשפט בארץ וללכת בדרכו יתברך "מה הקב"ה נקרא רחום אף אתה היה רחום... מה הקב"ה נקרא קדוש". ובעצם להיות 'שותף' עם הבורא – "כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית" (שבת י.). וכן הכתוב אומר בירמיה (כב, ט"ז) "דן דין עני ואביון אז טוב הלוא היא הדעת אתי נאם ה'".

צדו עיני שני משפטים שנגעו לליבי:

"גם בפעילות אישית-פרטית, כזו שהחיים מזמנים לכל אדם בחייו ותובעים אותה ממנו, כמו התפתחות אישית, בניית משפחה וחינוך ילדים – אף היא חלק מהתפיסה של התפקיד האלוקי הכללי המוטל על האדם, כהליכה בדרכי ה'".

בהצהרת "אין כמוני בכל הארץ" נשלם בירור האמונה שה' הוא האלוקים היחיד בעולם, ומשכך, סוף הטוב לנצח – הגשמת תכליתו הכוללת, והוא מיסודות אמונת ישראל כמבואר בנביאים, בפרט בנבואתו של ישעיה (מד, ו) "כה אָמַר ה' מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וְגָאֵלוּ ה' צְבָאוֹת: אֲנִי רִאשׁוֹן וְאֲנִי אַחֲרוֹן וּמִבְלָעֵדֵי אֵין אֱלֹהִים", ע"פ ביאורו ששמע ממורו הרב יצחק שלמה זילברמן זצ"ל, לפרש את הפסוק ע"פ תורתו של הרמח"ל, ראו נא בפנים החוברת.

כך הוא ממחיש את אמונת הייחוד, לעומת עבודת אלילים בזמנם ובזמנינו. שאמונת הייחוד תופסת שהעולם לא נתון לממשלת כוחות או רצונות של אחרים. אין הבדל בין האדם אשר נותן יהבו באלים זרים כלשהם, לבין מי שמאמין כי העולם נשלט על ידי בעלי שליטה ומקורות כח פיזיים או פוליטיים, וכלשונו הבהירה: "במובן הזה חיים ללא אמונה כמוהם כחיי עבודה זרה – בשני המקרים הדרך להשיג דברים בעולם אינה תלויה בערכים, אלא ביכולת שלנו להשפיע ולהפעיל מניפולציות על הכח השולט. בשתי צורות החיים הללו, החיים הם בעצם

מלחמת הישרדות ומאבק על מקורות הכח. בדרכים האלה אין לאמת, לטוב ולצדק משקל משמעותי במטרות החיים".

כאן הוא גם בונה נדבך נוסף, אשר מדגים חלק ניכר במשנתו, כי אמונת הייחוד מביאה בעצם לאמונה באדם: "מיציאת מצרים למדנו שהקב"ה ברא את האדם, ושהוא מצפה ממנו לקיים אתו קשר של אמון ואהבה, וגם לפעול בעולם מתוך הערכים של דרכי ה'. מי שמאמין בכך חייב להסכים שכל הדברים הנפלאים הללו שייכים ומתאימים לנפש האדם ... אם הקב"ה רואה באדם שותף נאמן לקידום מגמותיו, בהכרח שאי אפשר לתפוס אותו כשרוי במציאות ירודה ופחותה, כשהוא טרוד בתאוותיו ובצרכיו, ואיננו מסוגל לצאת מעצמו בעבור עשיית האמת מפני שהיא אמת".

המאמר השני עוסק בשאלה על מרכזיות יציאת מצרים לעומת בריאת העולם, ואף לעומת מתן תורה. בחלק הראשון של השאלה, כבר עסקו רבותינו כמו הרמב"ן, רבי יהודה הלוי והראב"ע, והם מובאים במאמר. אך על שאלת מקומה של יציאת מצרים לעומת מתן תורה הניח לו הרב מקום להתגדר בו, כותרת המאמר אולי תרמו על התשובה 'קיום הבטחת הגאולה - יסוד התורה'. בתוך המאמר הוא נותן את הדעת לסיבה השורשית של הגלות והיא המגמה העיקרית שלה - "ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלקים", שיציאת מצרים נועדה כדי ליצור את היחס המיוחד בין הקב"ה לישראל. ביציאת מצרים נקבעה בתודעה של עמנו הידיעה כי ה' הוא אלוקינו, הוא דאג לנו והוציא אותנו, הקב"ה נעמד בכבודו ובעצמו לתבוע את העוול, מישהו נלחם את מלחמתנו, דמם של ישראל כבר אינו הפקר. זוהי תכלית יציאת מצרים וזו גם תכלית הגלות, להחדיר בקרבנו תודעת עם של גאולה. המאמר מעמיק בהבנת עניין זה, איך שיציאת מצרים באה לייסד קיום אחר בעולם, **קיום שנסמך על הבטחה**, ובטחון זה הופך את עם ישראל לעם המכונן את חייו על אמונתו בהבטחה האלוקית להושיענו ולהיות לנו לאלקים - וזהו בעצם התוכן העיקרי של התורה כולה.

גם **המאמר השלישי** משנה את התפיסה השטחית של קרבן פסח, ואף מטעין את קרבן פסח במשמעות יתרה בימי הגלות. המאמר מתפתח דרך שלוש שאלות מנחות על פסח מצרים: ראשונה, אם מכת בכורות נועדה רק כדי להוציא את ישראל ממצרים, מדוע היה צד שבכורות ישראל ימותו? זאת ועוד, אם המטרה היא הצלה לבכורים, אזי בית שאין בו בכור יהיה פטור מקרבן הפסח, עמדה זו מנוגדת למשמעות הפשוטה של הפסוקים, מניח המחבר [הנחות כאלו מצויות בספר, לא תמיד עם ביאור ופירוט נוסף (למרות המגמה הברוכה לציון מקורות), אכן זה חלק מהחן והיופי, הגישה האוטנטית לדברי התורה וחכמים, והחינוך להקשבה לדברי ה'. כמו במקרה דידן, שדווקא הנחה אחרת היתה זקוקה לראיה, שכן ציווי הפסח לא מותנה בהצלת הבכורים, זו מצווה לכל ישראל! אני משער שזו הסיבה שהמחבר מותיר זאת כהנחה פשוטה]. שאלה שלישית, מה עניין אכילה בחיפזון - הנושאת בתוכה את הבשורה של הגאולה העתידה לבוא בקרוב, לעניין הצלת הבכורים?

כאן מייסד המחבר, שפסיחת הבורא מורה בעצם על בחירת ישראל, ומבסס זאת על הכתובים ועל מדרשי חכמים. ותפקידו של קרבן פסח ואופן אכילתו [חיפזון], הוא להורות את ביטחונם

ואמונתם השלימה בגאולה! דהיינו, קרבן פסח איננו קרבן תודה ושבח, אלא קרבן אמונה בגאולה, בטרם נגאלו בעודם בגלות, בנ"י מאמינים בלב שלם ואומרים לה' "אנחנו הראויים להיבחר ולהתקרב אליך, שהרי סומכים ובטוחים אנו שנגאל על ידך". בזה הם הביעו את גילוי היענותם והושטת ידם לידו ית' המושטת אליהם כאשר הוא מתהלך בארץ מצרים ומכה את בכורי המצרים ובא לבתי ישראל.

בטוב טעם המאמר מעמיק עוד בפסח מצרים ופסח דורות והגדרתו כקרבן, ובעומק העניין של צירוף מצוות סיפור יציאת מצרים על הפסח, ולפי זה גם ההדרכה הראויה לקיום הסדר אף בימינו, ועוד ועוד, עיינו שם ותוסיפו לקח. יסוד גדול יוצא מהדברים שקרבן הפסח אין עיקרו לעסוק בהודאה, להלל ולשבח את קוננו על הניסים שעשה לנו ועל הגאולה שגאלנו, אלא לתלות עינינו בו ולבטוח בטובו ולהישען עליו בעצם קיומנו, זוהי מהות אכילת הפסח במצרים, וזוהי משמעותה לדורות – אכילה של בטחון והיענות לבחירת ה' בנו. לפי זה מובן טענת 'למה נגרע' של האנשים אשר היו טמאים לנפש אדם, כן מובנת גם ההוא אמינא של חז"ל שגר שנתגייר יעשה פסח מיד, אף באמצע השנה, כיון שאין הפסח שייך למועדו, אלא הוא דרך שנתנה תורה לכל איש מישראל להצטרף לקונו מדי שנה בשנה, ומחשבה זו איננה מתבטלת למסקנה, אלא, שמצד "צורתו", קרבן פסח מתחייב להיעשות כאירוע של העם כולו. יעויין בהגדרה נפלאה זו, אשר מחדש המחבר מדברים ששמע ממורו רה"י הג"ר ברוך ויסבקר שליט"א.

הגם שאין זה ספר הלכה, למדנות יש בו. ואם עורכי השיעורים היו מעוניינים בציון מקור קדום יותר לחידוש זה, היו מציינים גם אל דברי בעל האור שמח בדבריו הארוכים במשך חכמה על במדבר ט' - "למה נגרע לבלתי הקריב וכו'". ולחידושו שם (ובאו"ש בהלכות מחוסרי כפרה פ"א ה"ב) אשר נקט צעד נוסף להלכה ולמעשה, וכל זה מתוך פשוטי המקראות – שגר שנתגייר ולא הביא קרבן, מותר בקדשים על ידי אכילת קרבן פסח, וחשיב ליה כהרצאת דמים של קרבן גירות, כבני ישראל בשעתם במצרים. בעל ה'דבר אברהם' (ח"ג סימן יט) ציטט וחידד דבריו וסיים "והוא חידוש גדול וראוי למי שאמרו".

תוך הדברים נמצא חידוש נוסף הראוי לתת עליו את הדעת, והוא שמצוות 'והגדת לבנך' היא שורש לכל מצוות תלמוד תורה לבנים, לאחר מעשה גיליתי שכבר בהקדמה כתב זאת המחבר. במאמר מובאים כמה ראיות והצעות מהכתובים ומדבריהם ז"ל ליסוד זה. הבנה זו משליכה על צורתה הראויה של מצוות תלמוד תורה, מכמה בחינות, למשל ת"ת כגישה חינוכית ולא רק העברה דידקטית.

אף בנושא זה ניתן להרחיב את הדיבור ההלכתי והלמדני, ולהסיק אולי, לדוגמא, שלפי האמור האב יהיה פטור מ'והגדת לבתך', שכן האב פטור מללמד את בתו תורה (דלא כדברי ה'חינוך', וכדברי ה'מנחת חינוך', עיי"ש). כמו כן יש לציין לדברי הרב כהנמן זצ"ל מפונוביז' (מובא בספר נזר הראש לרב אשר זאננפלד סוף סי' ח') שאמר לתרץ קושית הראשונים אמאי אין מברכים ברכת המצות על מצות סיפור יציאת מצרים כמו כל המצות, וזה תורף דיבורו: "אחר שסיפור יציאת מצרים הוא בכלל חיוב לימוד ועסק התורה ובליל ט"ו נתחייבנו להגות במצוה זו באופן מיוחד ומעתה הרי שעל לימוד התורה בדרך בתחילת היום ברכת התורה ואין צריך לחזור

ולברך ברכה מיוחדת אחר שהוא גם בכלל לימוד התורה". והביאו מהג"ר איסר זלמן מלצר זצ"ל (ירח למועדים פסח סי' כ') דמה שאומרים בהגדה 'ברוך שנתן תורה לישראל ברוך הוא' הוא בגדר התורה שמברכים קודם שדורשים פסוקי התורה של יציאת מצרים (ויסוד לדבר כתב בשבלי הלקט סדר פסח סי' רי"ח). על פי חידוש זה גם יובן מדוע מצווה זו לא נמנתה בפרק קמא דקידושין לגבי מצוות האב על הבן, כיון שהיא אכן נמצאת ב"ללמדו תורה".

במאמר הרביעי המחבר עומד על עניין החיפזון ועל סמל ומהות החמץ. בצורה משכנעת מוסבר היטב המושג 'חמץ' כפי שמופיע במדרשי חז"ל ובזוהר, דברים העומדים ברומו של עולם כתובים באופן המתקבל על לב המשכיל ובעל ההיגיון. כך גם, תוך כדי הדברים, כביכול בהערת אגב, מוסבר השילוב של חג המצות עם תחילת המחזור השנתי של הדגן החדש - תקופת ראשית קצירת התבואה.

נדמה שמאמר זה מהווה יסוד גדול בחיי הקדושה של היהודי, וההבנה כי גאולת מצרים אינה רק סיפור גאולתו של עם, אלא היא הופעתה של הקדושה הפורצת לתוך המציאות הטבעית.

* * *

אעיד על עצמי, כי חוברת זו מלבד מחידושיה המאלפים, היא העירה את לבי וחידדה את מחשבתי ליסודות האמונה ועבודת ה', וחזקה בקרבי את הביטחון, ועבודת הביטחון, בה' גואלנו ואשר עתיד לגאלנו שנית. אכי"ר.

דְּבַרוּ עַל לֵב יְרוּשָׁלַיִם

בירור הלכתי לאיתור מיקום המקדש המדויק / הרב אלקנה ליאור

עם עריכת הגיליון, הגיע לידי הספר החדש 'דברו על לב ירושלים' - 'בירור הלכתי לאיתור מיקום המקדש המדויק', מאת הרב אלקנה ליאור, תלמיד ובן לגדולים ותלמיד חכם מרביץ תורה לעדרים. על פניו, 'פשוטות המתחדשים' לא מתיימר להיות המקום לסקירת ספר הלכתי מתחום אחר, אך הודות חידושיו הגדולים, טריותו ונקודות השקה לדברי הכתובים (ראה בהמשך), וכמובן לרגל ספר ויקרא, החלטתי לסקור מלמעלה בכמה מילים ספר חביב זה.

הספר, כפי שנזכר, חותר לאיתור מיקום בית המקדש העזרה והמזבח, בדרך הלכתית מקיפה ובבדיקה יסודית של כמה תחומים שונים. הספר פותח בחלקו הראשון (120 עמודים מתוך 330 עמודי הספר) ממקום לא צפוי, והוא בירור שיעורי התורה. שם מסיק המחבר אחר הצבת הדעות והבאת הראיות, מסקנה מרחיקה לכת, כך שבשיעורי הנפח נכון לנקוט כהגר"ח נאה, ואילו בשיעורי האורך מסתבר כהחזו"א! בשלב ראשון נכנס המחבר לנקודת ההשקה בין שיעורי הנפח ושיעורי האורך הלא היא המקווה - כמבואר בגמרא (בעירובין יד: ובפסחים קט.), אשר לכאורה שוללת מסקנה כזאת, על כן פורס המחבר בארוכה את שיטות הראשונים בהגדרת אמת מקווה, אם היא בת שישה, בת חמישה, שהיא מתאימה באורכה גם ל'אמת הזרוע' שבעצם היא לאו דווקא אמה הלכתית, ראו שם המובאה מדברי הסטייפלר (משש"ת ס"ג, יג, ד"ה "ונראה"), ובמציאת דברי 'המאירי' והראב"ן ועוד, כי תמצאו הוכחות נפלאות מהסוגיא ומדברי הראשונים, כמו גם בדיקות מציאותיות מרתקות שבוצעו לראשונה לרגל חקירת הנושא.

בפרק השני שבחלק הראשון, הולך המחבר ע"ד 'בירה תוכיח!' שהלכו בו גדולים כהגר"ר יונה מרצבך זצ"ל, כפי שהזכיר את הדבר מרן הסטייפלר זצ"ל (בשיעורין של תורה סימן ח, אות ה). בנושא זה המחבר פורץ דרך חדשה, בצורה ששונה דרמטית מהנסיונות שנעשו עד היום. בה הוא מתמקד בטופוגרפיה של הר המוריה הוא הר הבית, ומאתר לפי זה את תוואי כותלי הר הבית של חמש מאות על חמש מאות אמה. הוא מסתמך על הנחה שהוא בונה ביסודיות - שתחום הת"ק אמות איננו יכול לחרוג מתחומי ההר המקורי, הוא מראה זאת בפשט דברי המשנה והרמב"ם (כך ביאורו באחרונים כמו האור שמח), שאע"פ שניתן להוסיף על העזרות, מכל מקום לא ניתן להוסיף על הר הבית, ש"הר הבית והוא הר המוריה היה חמש מאות אמה והיה מוקף חומה" (רמב"ם ביה"ב ה, א), וכמו שמביא האור שמח רמז גדול מהמקרא:

"ורמז גדול לזה מקרא מלא "בהר ד' יראה" זהו 'בהר', דלבד ההר אין רשות להוסיף! ובתרגום על פסוק "בהר נחלתך כו' מקדש ד' כוננו ידיך" - "בטורא דאחסנתך אתר מתקן לבית שכינתך" וכו' ומפורש כנ"ל וכן בשמות רבה בא פ' ט"ו "א"ל אם אין אתה נותן לי בהמ"ק ת"ק אמה על ת"ק אמה לא נתת לי כלום" כו'".
(או"ש בית הבחירה ו, י)

אם עדיין יש מי שתמה על סקירת ספר הלכתי זה ב'פשטות', הרי שמרנא רבי מאיר שמחה מדווינסק חתום על מסקנה הנ"ל, מ'רמז גדול ממקרא מלא'. כידוע כך היא דרכו של ה'משך חכמה' בעיון הכתובים ובליבון ההלכות.

המחבר מדייק זאת גם מרמז נפלא של בעל הטורים בפרשת 'תרומה', על הפסוק 'ויקחו לי תרומה' שכתב בעל הטורים:

"עשו לי מקדש, אחד מחמישים שבהר הבית, כמו תרומה שהוא א' מחמישים (משנה תרומות פ"ד, מ"ג), שהרי הר הבית היה ת"ק על ת"ק ומקום החצר היה ק' על נ', שהוא א' מחמישים של ת"ק על ת"ק".

דהיינו שהר הבית הוא נתון יסודי, מידותיו נקבעו עוד בבריאת העולם, בטרם נאמרו לשמואל הנביא בנבואה "מיד ה'". וביציאת מצרים נצטוו ישראל לעשות זכר וסמך למידות ההר הטבעי על ידי קידוש ה'תרומה' – אחד מחמישים – מגודלו של ההר. ומכאן, שהר הבית המציאותי-טופוגרפי היה חמש מאות על חמש מאות.

כך המחבר מוכיח בשלב ראשון את טווח אורך אמת הבניין [בין 53 ס"מ ל-56 ס"מ, תלוי גם אם מכניסים את עובי הכתלים בחשבון הת"ק], מהתוואי המקורי של כותלי הר הבית. עוד הוא מאתר את שער קיפונוס ומאשש לפי רוחבו את שיעור האמה. בדרכו לבירור שיעור האמה, המחבר מאריך כמוכן בעוד ממצאים, ראו שם ותמצאו נחת.

יש לציין, ששני הפרקים הראשונים בספר, פורסמו בעבר בספר ארוך ובספר מקוצר. הארוך נקרא 'אמה של קודש', והקצר כשמו כן הוא 'קיצור אמה של קודש'. כמו כן פורסם בתחומין מב מאמר תחת הכותרת "אורך האמה על פי ממצאי השטח בהר הבית". לעיתים ישנם הפניות לספר 'אמה של קודש', שם לפעמים קיימת אריכות נוספת.

חלק ב' של הספר מוקדש לבירור מהות ה'חיל' וצורתו, נושא שמשליך על ממצאים טופוגרפיים בהר – היא הדרך שצועד בה הרב המחבר. סוגיית החיל מוצגת בעיון ממסכת פסחים (פו.) ובחקירת שיטות הראשונים בזה, נתייחדו לכך מעל ל-60 עמודים.

* * *

אם בחלק הראשון בפרק ב', עיקר הדיון סבב בעיקר סביב תוואי הת"ק על ת"ק המקוריים, הרי חלק ג' על חמשת פרקיו יעסוק בממצאים טופוגרפיים רבים בתוך ההר כמו הגובה הטופוגרפי של חלקי ההר ומפלסי הסלע ומסתרי הבורות והמדרגות (טראסות), על פי נתונים מצאותיים שנחקרו במאות השנים האחרונות. המחבר נעזר בכל המפות וציוני הבורות שחקרו, איתרו וציינו החוקרים, מצ'רלס וורן וצ'רלס וילסון לפני כמאה וחמישים שנה, ועד לחוקרי זמנינו בארץ ובעולם (כמו לין ריטמאייר נוצרי הולנדי המתגורר כיום בלונדון מגדולי חוקרי ההר ומסתריו). גם לרגל המחקר של המחבר נמדדו כמה דברים כמה שניתן, כמו חלק הכותל המזרחי מבחוץ – בין ה'תפר הצפוני' ל'תפר הדרומי', אשר נמדדו על ידי המשרד 'מודדי שומרון', צילומי ומדידות לוויין ועוד.

המחבר מציין שנעזר במחברים וגאונים חיים בני זמנינו, בסוגיות השיעורין עם רבנים מומחים כמו הרב חיים ביניש, הרב יעקב גרשון ויס, הרב הדר יהודה מרגולין, ועוד. ברב זלמן קורן בעניינים רבים בנושאי ההר. המחבר נושא ונותן עם חלק ממסקנותיהם ומציין לדבריהם בענווה כשחולק עליהם.

פרקים מלאים וגדושים אלו יהיה קשה לתמצת בשורות בודדות. וברהיטא: המחבר מודד את המרחקים מהחומות (של הת"ק - החומה המזרחית) ואת מפלסי הגובה, כך שמפלס הר הבית מאתר את מפלס עזרת נשים מזמן הבית וממילא מורה גם על גובה העזרה בצורה מדוייקת, מה שמוביל לנקודת מיקום הנקב החקוק בסלע שבצארכא כפתח הלול דרכו נכנסו פרחי הכהנים לבור השיתין. לאחר בירור ועיון בסוגיות הש"ס (בפרט בזבחים סא.) ובדברי הראשונים והחזו"א שם, נפרסת לעינינו הוכחה חותכת ומפתיעה במיוחד [שמקום הסלע שבצארכא הוא מקום המזבח, ולא קודש הקודשים כפי המקובל בציבור (על סמך ציטוט הרדב"ז)]. המחבר טורח להראות שתיאוריה זו עונה על כל השאלות והפרטים, ואף מוכיח שעל פי זה ניתן להוכיח את מקום המזבח במדויק. ראו שם ותמצאו נחת. כשנחשפתי לחידושים אלו עלו בי רגשי קודש, ואמונה בנצחיות דברי חז"ל. וכמו שאמרו שב"מעשה ידיו של דוד" לא שלטו שונאים (ראה סוטה ט.) ו"גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ" (כתובות ה.) וראה בסוף המאמר.

בסוף הספר מודפסים מפות, שרטוטים ותמונות בדפים צבעוניים, דבר שתורם הרבה להבין את תהליך ומסקנות הספר על נכון, ועשוי להוסיף לעוסקים בנושא.

* * *

ספר מקיף ולמדני זה נוטף יר"ש ויראת הוראה. כבר בשער, המחבר מסייג את מסקנות הספר שאין לראות בהן הלכה למעשה - אשר "זה יהיה רק בסמכותם של מורי הלכה". התייחסות זהירה זו, תוך כבוד לגדולי הפוסקים והצבעה על סמכותם של חכמי ישראל, מופיע בספר כמה פעמים בתחומים שונים (כמו בהערה על עליה להר הבית). ועם כל זה, המחבר נושא ונותן בסוגיות השיעורין במלוא העוז אך בענווה רבה. הוא מציין שוב ושוב ש"כל נפק"מ לקולא שעלול הקורא להסיק מחיבור זה תהיה פזיזות מצידו לנהוג כך הלכה למעשה!". אפשר לשער מתוך הספר שזו השקפתו ההלכתית, כי סמכות ההלכה איננה רק לפי מסקנות מובהקות, אלא לפי מנהג ישראל ועל פי פוסקי הלכה גדולים.

כמו כן המחבר מספר בשם אביו הגאון שליט"א לחלק בין סתם 'ארכיאולוגיה' ותיארוך, שאין אנו סומכים להלכה על השערות, לבין מציאות ברורה כמו מטבע ה'דרהם' ומטבע הדינר [ששיער בהם הרמב"ם] ונהגו מאות שנים ונמצאו מהם לאלפים. כמו גם אזורי 'סלע אם' אשר מורים בהכרח על קרקע מששת ימי בראשית.

* * *

לפי מסקנת הספר, עדיין נשאר קושי לפי מציאות המפלס שבימינו - אזור מערב ההר - מקום האמור להיות קודש הקודשים, אשר בה בלט 'שן סלע' הוא אבן השתיה ש"ממנה הושתת העולם", וכיום איננה. המחבר נדרש ליישב זאת, ואף מצביע על דברי חז"ל בכמה מקומות שמדובר ב'שן סלע', כך שאבן השתיה היתה כעין "חוט שדרה" - שן סלע צרה יחסית שהמשיכה משיא הצאכרא עד לקודש הקודשים. כך שחרישתו והריסתו איננו קשה במיוחד, ראו בפנים. כמובן הוא מציין לדברי חז"ל בירושלמי (פסחים ד, א) ש'פסקה אבן השתיה - כי השתות יהרסון' [ו'פסקה' היינו נחתכה], כך הוא מקבל גם אישור ממקור מפורש בירושלמי התומך בהשערתו זו בפרשנות החוסר במערב. כמו כן, מחלק בין הצד המזרחי שם כל עליית מדרגות נבעה מעלייה טופוגרפית של ההר עצמו כדברי רש"י והרמב"ם לעומת הצד המערבי שמראש נדרש שלמה המלך למילוי החסר (כהסבר הרדב"ז וכדברי יוסף בן מתתיהו) כך שמה שחסר כיום כנראה מעולם לא היה קרקע עולם.

לאור עובדה זו, שבור השיתין שרד ואילו אבן השתיה נהרסה, מנהיר המחבר את דברי חז"ל בכתובות (ה.):

דרש בר קפרא גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ דאילו במעשה שמים וארץ כתיב "אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים" ואילו במעשה ידיהם של צדיקים כתיב "מכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך".

וביאר רש"י: מקדש - מעשה ידי צדיקים הוא". וצריך להבין איך יתכן שמעשה בשר ודם יהיו גדולים ממעשה ידיו של הקב"ה? מי הם אותם צדיקים? ניתן להבין זאת על פי גמרא נוספת בסוטה (ט.):

דרש ר' חנינא בר פפא מאי דכתיב "רננו צדיקים בה' לישרים נאווה תהלה". אל תקרי 'נאווה תהלה' אלא 'נוה תהלה', זה משה ודוד שלא שלטו שונאיהם במעשיהם. דוד - דכתיב "טבעו בארץ שעריה". משה - דאמר מר: משנבנה מקדש ראשון, נגזו אהל מועד, קרשיו קרסיו ובריחיו ועמודיו ואדניו. היכא? אמר רב חסדא אמר אבימי תחת מחילות של היכל.

כלומר במה שדוד המלך עשה בעצמו לא שלטו שונאים, למרות שבבניין שלמה המלך הם שלטו ויכלו להחריב אותו. ובמסכת סוכה (נג). נאמר שדוד המלך כרה את בור השיתין, ולכן מובן מדוע לא החריבוהו שונאים. ובזה גם מובן דברי חז"ל "גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ" - דהיינו גדולים מעשה ידיו של צדיק שהם נשאר קיימים לבין מעשה שמיים וארץ הוא אבן השתיה שממנה הושתת העולם. המחבר מסיים 'נפלא ומדהים לראות גם במקורות אלו את קיום דברי חז"ל!".

לענ"ד, ספר מקיף ועיוני זה, הכתוב בצורה קולחת ובהירה, מומלץ מאוד לבני תורה סקרנים ולמדנים. וכמו שכותב המחבר בשער - 'מטרת ספר זה לעורר דיון בקרב ת"ח - הם קהל היעד'. אסיים בברכה לרב המחבר שיזכה להגדיל תורה ולהאדירה, ויוציא בעיתו ובזמנו את המהדורה הנוספת עם הוספות כפי הצהרתו בשער.